

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ ТА СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ

**РОЛЬ РІВНЯ СФОРМОВАНОСТІ
ДИСПОЗИЦІЙНИХ ТА ДИНАМІЧНИХ
ВЛАСТИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ
У ЗУМОВЛЕННІ ЯКОСТІ ЖИТТЯ**

Монографія

Дніпро
Ліра
2019

УДК 159.923.2.072.42

Р 68

*Рекомендовано до друку вченою радою
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
(протокол № 11 від 22 квітня 2019 року)*

Рецензенти:

О. Ф. Іванова, доктор психологічних наук, професор кафедри загальної психології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;
В. М. Чорнобровкін, доктор психологічних наук, професор кафедри психології та педагогіки Національного університету «Києво-Могилянська академія».

Автори:

Е. Л. Носенко, д-р психол. наук, професор; О. О. Байєр, канд. психол. наук, доцент; О. І. Глушко, канд. психол. наук; Н. В. Грисенко, канд. психол. наук; Н. В. Фролова, канд. психол. наук, доцент.

Л 64 Роль рівня сформованості диспозиційних та динамічних властивостей особистості у зумовленні якості життя : моногр. / Е. Л. Носенко, О. О. Байєр, О. І. Глушко та ін. – Дніпро: Ліра, 2019. – 128 с.

ISBN

Визначено, що на якість життя людини впливає рівні сформованості когнітивної компетентності, емоційного інтелекту, самоефективності, вміння обрати адаптивні стратегії подолання ускладень, соціального інтелекту.

Монографію підготовлено за результатами роботи колективу кафедри педагогічної та вікової психології Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара над держбюджетною темою «Реципрокність зв'язку диспозиційних рис та динамічних підструктур особистості з її освітнім та життєвим досвідом» (2016–2018 роки).

Для фахівців у галузі психології, для аспірантів, студентів і всіх тих, кого цікавлять проблеми вивчення психології.

УДК 159.923.2.072.42

ISBN

© Автори передмови та статей, 2019
© Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, 2019

О. О. Байєр

ЯКІСНІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ РИС ТА ПІДСТРУКТУР ОСОБИСТОСТІ

Стисла характеристика якісних методів

За визначенням К. Ауербаха та Л. Сильверстайн [18], *якісне дослідження* – це таке дослідження, що вміщує аналіз та інтерпретацію текстів та інтерв'ю з метою знайдення патернів, які описують певний феномен. Одразу зауважимо, що якісні методи – вельми широкий напрям досліджень, значно ширший, ніж психологія, та не тотожний їй [2–4], що носить міждисциплінарний характер.

Вивчення психологічної наукової публіцистики доводить, що популярність якісних досліджень у соціальних науках стрімко зростає. Так, у роботі [21] показано, що у 15 провідних журналах Американської психологічної асоціації у 1989, 1994 та 1999 роках лише 1,3% статей були побудовані на якісній методології. П'ять із цих журналів ніколи не публікували таких статей. Водночас, результати пошуку за базою даних PsycINFO демонструють, що їх кількість майже подвоїлась між 1989 та 1994 роками і більш, ніж подвоїлась, між 1994 та 1999 роками.

Класична психометрична традиція пропонує тлумачити суб'єкта як певну точку у просторі показників. Вона не пропонує розглядати людину як носія рефлексивної свідомості, адже остання виключає можливість розуміння психіки як детермінованої та передбачуваної [11]. Це так звана *об'єктивістська* традиція в науці, згідно з якою існують певні факти, істини та реальність (ззовні, там), які можна визначити, – і те ж саме стосується дій та взаємодії суб'єктів один з одним [48]. Водночас, згідно з *конструктивістською* парадигмою в гуманітарних науках¹ [13; 28], суб'єкт

---

¹ Задля запобігання плутанини, визначимо поняття «конструктивізм» та «соціальний конструкціонізм», які часто помилково ототожнюються. Конструктивізм розвиває думку про конструктивну природу сприйняття людини, роль індивідуальних конструктів у пізнанні та розумінні світу, опосередкованість ментальних процесів мовою, культурою та історією. До таких поглядів можна віднести теорію особистісних конструктів Дж. Келлі [31], генетичну епістемологію Ж. П'яже, психосемантичний підхід В. Ф. Петренка [13]. Соціальний конструктивізм – окрема гілка конструктивізма, який являє собою радикальніший погляд

пізнання, на манер ученого, формулює та перевіряє гіпотези, що описують оточуючий світ. Особистість, якій притаманне вільне волевиявлення, за конструктивістами, некоректно вбачати жорстко детермінованою системою, тому поведінку суб'єкта розглядають не як реакцію на зовнішні стимули на кшталт формули «стимул–реакція», а як питання, яке ставиться до світу. Психосемантичні методи дозволяють сприймати людину як носія унікального світосприйняття та набору смислів, що відповідає не окремій точці, а цілій множинності позицій, і надають можливість постулювати психологічну теорію відносності категоризації. Як один із прикладів того, як самопізнання змінює та структурує буття людини, В. Ф. Петренко наводить феномен «самореалізованих прогнозів» [13]. Подібний механізм описаний у принципі «єдності свідомості та буття» С. Л. Рубінштейна [14], він же ліг в основу твердження Дж. Келлі про каналізацію поведінки людини залежно від того, як відбувається антиципація подій [31]. Такий підхід певною мірою стає альтернативою «культури аудиту» [41], що перетворилася в домінуючу нову релігію нашого часу.

Центральним поняттям для всіх якісних методів дослідження Ф. Барський називає поняття діалогу: дослідник стверджує, що ми, перш за все, вивчаємо живу, первинну реальність людських смислів, значень. А вона, на думку Р. Харе [29], є реальністю людської розмови; все наше знання і свідомість – не просто наслідок діалогів, їх природа діалогічна від самого початку. Неможливо не перебувати в діалозі.

У цілому, як влучно зауважує Д. Сильверман услід за М. Хеммерслі [44], мова не йде про строгий вибір між словами та цифрами або, навіть, між точними та неточними даними. Скоріше, мається на увазі те, що вибір методу може залежати від природи феномену, який вивчається, від вірогідної точності опису, який зробить дослідник, від його цілей та наявних ресурсів – проте ніяк не від його схильності до тієї чи іншої методологічної па-

---

на проблеми особистості, свідомості, ментальних процесів і структур. Його послідовники уникають сприймання всього переліченого як заданої усталеної реальності та закликають до аналізу мови, мікросоціальних процесів та стосунків, практик, що склались у ході розвитку культури та історії. Представниками соціального конструктивізму можна вважати К. Гергена [26], Р. Харе [29], Д. Макадамса [38–40] (див. детальніше у [16]). У будь-якому разі, послідовники якісної методології ставляться до соціальних концептів як до достатньо реальних для того, щоб їх називати, досліджувати та аналізувати [22].

радигми. Якісні методи, на думку їх пропагандистів, – найкращий спосіб вивчення суб'єктивності. Як краще можна її вивчити, не звертаючися до самого суб'єкта, активного, телеологічного, такого, хто має усвідомлені цілі і здатний про них розповісти? [4]. При цьому, знання стосовно людських стосунків завжди залежить від контексту [25].

Якісні дослідження при цьому регулярно знецінюються. Як наголошує [44], у багатьох орієнтованих на кількісну парадигму підручниках з соціології якісне дослідження часто представляється як відносно менш цінна методологія, а тому її пропонують вживати на ранніх, початкових етапах дослідження. Більше того, термін «методологія» взагалі протягом тривалого часу асоціювався і, як мінімум, до 1950-х років вважався прерогативою експериментального методу [27]. При цьому оминається особлива перевага якісних досліджень, а саме їх спроможність надати відомості щодо локальних, непоширених практик та видів досвіду. Прибічники даної методології вважають, що саме вона надає можливість вбачати поведінку людини складнішою, ніж набір примітивних актів на рівні наuczіння [19].

Визначення змісту якісних методів

Якісні методи дослідження називають м'якими (на противагу жорстким), вільними (неформалізованими) та етнографічними (якщо зіставляти з бюрократією анкет, що використовуються при опитуваннях суспільної думки або вивчення ринків) [12].

Під *етнографією* наразі розуміють найрізноманітніші дослідницькі практики, які можуть мати справу з культурними артефактами не тільки у вигляді текстів, але й, наприклад, записів взаємодії, які сам дослідник не спостерігав. Цілями таких робіт є погляд на те, що вивчається, очима свідка (сприйняття тих же подій, норм та цінностей як складного тривалого процесу), опис таких феноменів за умови збереження соціального та історичного контексту, гнучкого дизайну дослідження (відкритого, неструктурованого) та максимальне уникнення передчасного застосування теорій та концепцій [44]. Фундаментальною ідеєю для етнографії є поняття культури, адже відомо, що різні культурні групи сприймають значення та взаємодію по-різному [48].

Прорив антропологічних досліджень 1930-х років продемонстрував науковцям, що досліджуваний суб'єкт може володіти певною категоріальною системою, рисами, мотивами, диспозиціями та культурним досвідом настільки радикально своєрідними та різними від звичних, що може просто не існувати інструментів задля їх вимірювання [4]. І нині дослідник, який звертається до якісних методів, вирішує для себе епістеміологічне питання: його респонденти – активні співучасники створюваного знання про реальність чи, скоріше, об'єкт для вивчення? [22]

О. М. Улановський, визнаний популяризатор та дослідник якісних методів у психології, наводить у своїх роботах декілька розподілень їх на *групи*: згідно з першим, це спостереження, етнографія, інтерв'ю, дослідження особистісних конструктів, дискурс-аналіз, дослідження дією, феміністське дослідження; згідно з другим – феноменологічний аналіз, «обгрунтована теорія», наративна психологія, аналіз розмов, дискурс-аналіз, фокус-групи та кооперативне дослідження [17]. У цій же роботі автор наводить шість *стратегій проведення* якісних досліджень: феноменологічне, біографічне, етнографічне, «обгрунтована теорія», дослідження індивідуального випадка та дискурс-аналіз. Звичайно, різні методи продукуватимуть різний дослідницький продукт: обгрунтована теорія матиме результатом створення теорії, що описує певні явища, наративне дослідження надасть детальний аналіз життєвих історій, етнографія – опис та / або інтерпретацію певної культури тощо [22].

Таким чином, пересічні люди, «досвідчені спостерігачі» обираються як інформанти, а будь-які фрагменти буденності – як фокус уваги. За Дж. Брунером, у наративному дослідженні головним завданням є прояснення не того, чого прагнув сказати автор отриманого тексту. Наративні факти збираються не з метою отримання свідомств на користь того, що та або інша подія насправді відбулась у житті розмовника. Вони слугують меті розуміння тих змістів, які людина надає своєму досвіду [5]. S. Tomkins стверджував, що з раннього віку людина сприймає своє життя як драматург, неусвідомлено конструюючи сцени, які визначають її «Я», та створюючи візерунки-патерни історій відповідно до культурних правил побудування «сценаріїв». Згідно з Брунером, із психологічної точки зору такої речі, як «життя як воно є», «життя саме по собі» не існує. Це завжди – результат вибіркової роботи пам'яті та мистецтво інтерпретації [46].

J. Laszlo та В. Ehmman зауважують: «У своїх творах, які самі по собі є конструюванням значень, люди та групи виражають ті шляхи, якими вони організують свої ставлення до соціального світу або конструюють власну ідентичність. Організаційні характеристики та досвідні якості цих історій повідомляють про потенційну поведінкову адаптацію та копінгову спроможність розмовників» [33, с. 3.2]. В.І. Онопрієнко у цьому світлі постулює гомологію форми розповіді саме структурі життєвого досвіду, не «дійсним подіям», та зауважує, що коли людина починає свою розповідь, вона підкорюється динаміці процесу та незначним чином орієнтується на можливості самопрезентації, зумовлені ситуацією інтерв'ю [12]. За Ф. Шюце, умови і контекст інтерв'ю мало змінюють структуру подій, що викладаються, і внутрішній порядок розповіді лишається відносно автономним [за 7].

Усе вищезгадане робить зрозумілим те особливе значення, яким наділяється у якісних дослідженнях мова. Саме вона конститує та керує соціальними відносинами – будь-то в родині, громадянському суспільстві або країні. Мова – засіб соціальної взаємодії щодо правди та реальності, а отже, вона визначає те, що ми бачимо та знаємо. Обмежуючи респондентів користуватися лише вживаними фахівцями термінами, дослідник практично нав'язує їм свою реальність. Водночас, якісні дослідження приділяють увагу саме тому лексикону, яким користується суб'єкт, що дає можливість з'ясувати, як категорії мови окреслюють його досвід [37].

Історія виникнення та розвиток якісних методів

Мабуть, найдавнішою дисципліною, що тлумачить реальність людини, є *герменевтика*. Згідно з її засадами, ніщо не можна зрозуміти до кінця окремо від спільноти людей, які це «щось» інтерпретують. Отже, можливо зрозуміти реальність до тієї міри, до якої ми домовимось її зрозуміти. Звідси походить метафора «герменевтичного кола»: це рух за спіраллю, де кожний новий виток обговорення додає або прибирає з нього певний контекст [4].

С. Квале виокремлює канони герменевтичного розуміння [8], перелічимо їх далі.

1. Процес переміщення між цілим та його частинами (у межах герменевтичного кола задля уточнення та прояснення певного змісту).

2. Інтерпретація змісту завершується після досягнення «хорошого гештальту», тобто певної одиниці, вільної від логічних протиріч.

3. Перевірка інтерпретації частин та їх співставлення з цілим.

4. Антономність тексту: кожний текст можна розуміти, «виходячи із самого себе», і кожний текст містить свою унікальну структуру.

5. Наявність знань за темою: дослідник не може приступати до вивчення певної теми, навіть сприймаючи потенційного респондента за експерта в ній, адже тоді він не зможе відчутти певних речей.

6. Інтерпретація тексту упереджена за визначенням: неможливо покинути ту лінгвістичну практику, в межах якої ми сприймаємо реальність.

7. Будь-яка інтерпретація уміщує в себе творчість: це породження певного метасмислу, якого інколи, як переконують дослідники [2–3], сам респондент у текст не вносив.

Згідно з одним із поглядів [15], якісні дослідження у науці з'явилися тоді, коли антропологи та соціологи, які вивчають інші культури та їхніх представників, з'ясували, що для розуміння радикально іншого (цінностей, поведінкових патернів, культурних артефактів тощо) неможливо застосовувати традиційні та наявні у практиці західної науки методи та стандарти, адже вони не забезпечать отримання достовірних, валідних спостережень. Так, християнське поняття «правильного» є бар'єром для розуміння представників незахідних, нехристиянських культур. У минулому столітті було встановлено, що західні норми інтелектуального розвитку не дають можливості осягнути якісну своєрідність мислення «примітивних» культур; кілька десятиліть тому «чоловіча» епістемологія була визнана таким бар'єром до розуміння специфічних способів мислення жінок [42], а пануючі норми сексуальності – переживання людей нетрадиційної сексуальної орієнтації [44].

Засновник першої психологічної лабораторії В. Вундт був переконаний, що розвиток психології відбуватиметься двома гілками. У першій психологія функціонуватиме як лабораторна наука, що вивчатиме елементарні психологічні функції, такі як відчуття та сприйняття. Інша гілка стосуватиметься вивчення вищих психічних функцій, які знаходяться за межами індивідуальної свідомості. Для цього будуть потрібні методи, подібні до тих, що

використовуються в етнології, історії та антропології [21]. У будь-якому разі, зауважимо, що роботи таких видатних психологів, як В. Джеймс, Г. Оллпорт, К. Левін, Л. Фестінгер, Г. Мюррей, Е. Еріксон, Ж. П'яже та інших є вагомим історичним внеском у розвиток психологічної науки, причому виконані вони в традиції якісної методології.

Історично можна виділити два основні напрямки розвитку якісних досліджень – гуманістична психологія і феноменологічний підхід як методологія дослідження, та соціальний конструкціонізм і соціально-психологічна гілка у психології.

Ідеали гуманізму як напрямку філософії взагалі та гуманістичної психології зокрема виступали проти механістичного розуміння людини, яке привнесла фізіологічна психологія В. Вундта та найпопулярніші у ті часи біхевіористичні методи, проти ігнорування унікальності людини. Основний фокус уваги гуманізму – сфера суб'єктивних переживань суб'єкта. Одне з перших досліджень у цьому руслі було здійснено А. Ван Каамом, який вивчав почуття зрозумілості [47] через численні інтерв'ю, в яких респонденти відповідали на питання «що Ви відчуваєте, коли Ви зрозуміли?». Феноменологи ж пропагували відмову від існуючого апарата психологічної науки, відкритість, відсутність передумов у сприйнятті співрозмовника (принцип так званої «феноменологічної редукції» Е. Гуссерля). З позиції постгуссерлівської філософії, феномен – це дещо дуже специфічне, що виникає на межі суб'єкта та його життєвого світу, це реальність, яка не зводиться до психічних процесів, що вивчають психологи; вона не є індивідуальною, не є соціальною, це дещо на межі [2].

Перша наративна концепція особистості належала С. Томкінсу, який розробив теорію життєвих сценаріїв. У своїй концепції він виділив декілька видів сценаріїв – нуклеарний, прихильності, ідеологічний, опанування афекту тощо [46].

Дж. Брунер стверджував, що завданням автобіографії є створення образу суб'єкта. Згідно з Брунером, важко уявити собі наївно-реалістичне ставлення до «життя як воно є» [5, с. 26].

Емпірична робота Д. Макадамса стосується того, в якій спосіб людина інтегрує множинні аспекти свого Я в єдину життєву історію. Він провів дослідження життєвих історій дорослих людей, водночас використовуючи ТАТ, з метою оцінки мотивів «влади» та «близькості», які він розглядає у зв'язку з більш загаль-

ними потребами в «індивідуальній дії» (agency) та «спільності» (communion) [2]. Це дещо, що ніби-то «само собою розуміється», ми не бачимо це, але воно на нас впливає – і це зафіксовано й існує понадособистісно, саме це М. Фуко і назвав «дискурсами» [3]. Отже, дискурс – це спосіб опису стану речей, необов'язково вербальний, так, ніби-то він таким і повинен бути.

У своєму аналізі життєвих історій Д. Макадамс виокремлює різні відносно самостійні аспекти Я, що він називає «імаго». Це персонажі, які можуть як співпрацювати один із одним, так і розпочинати конфлікти. Інтеграція цих «імаго» у єдиний персонаж для Макадамса – один із процесів, пов'язаний із дорослішанням, близький до того, що К. Юнг назвав «індивідуацією» [38–40].

Згідно зі схемою Макадамса, у підлітковому віці у розпорядженні людини знаходяться не лише ядерні епізоди її життя, але й культурні репертуари персонажів, лінії сюжету та інші ідеали, з яких можна сконструювати глибоко індивідуальний особистий міф. У силу вербальної наративної основи життєва історія слугує ідеальним засобом для того, щоб упорядкувати минуле та орієнтуватись у майбутньому.

Для того, щоб краще розуміти проблеми і виклики, які висуває людині епоха постмодерна, Макадамс виокремлює шість специфічних якостей сучасного Я.

1. У сучасному світі Я розглядається як рефлексивний проект, над яким працює людина. Я – це не те, що надається або присвоюється, а, скоріше, те, що «створюється» самою людиною, подібно до того, як створюється (синонім) витвір мистецтва. Згідно з термінологією Джеймса, «Я, що пізнає» (Я-суб'єктне) рефлексивно створює «Я, що пізнають» (Я-об'єктне), за яке Я-суб'єктне повинно прийняти відповідальність.

2. Індивід працює над своїм Я у повсякденному соціальному житті. «Затвердження свого життя» розглядається як характерна ознака сучасного Я: люди легітимізують проекти свого Я у сучасному соціальному житті, на роботі та в сім'ї – основних галузях, де Я створюються та трансформуються.

3. Сучасне Я багатшарове (скажімо, Я для суспільства та Я для себе) та характеризується внутрішньою глибиною. Враховуючи скептицизм стосовно зовнішніх авторитетів, притаманний сучасності, внутрішнє Я для багатьох стає єдиним джерелом моралі.

4. Я розвивається у часі. З підвищенням якості та тривалості життя люди очікують на довге та продуктивне життя, яке тепер розвивається за безперервною траєкторією у напрямі самовдосконалення та самоактуалізації.

5. Я, що розвивається, потребує часової зв'язності. Через безперервні зміни перед людиною виникає необхідність знайти такий спосіб, який допоможе їй забезпечити відчуття безперервності та зв'язності власного життя та власного Я. Особистісна ідентичність виявляється не через поведінку людини або реакції інших, вона є результатом її спроможності підтримувати певний Я-нарратив.

6. Сучасні Я поєднуються одне з одним на основі «чистих стосунків». Теперішній час характеризується появою нового ідеалу стосунків. Стосунки людей все більше перетворюються в осмислене, відповідальне партнерство, в основі якого знаходиться довіра та прагнення духовної близькості.

Дослідники сучасного соціального життя стверджують, що саме зв'язна життєва історія краще за все забезпечує сучасну людину такою якістю свого Я, яка розуміється під терміном «ідентичність».

Життєва історія, за Макадамсом, – це інтерналізований нарратив, що розвивається і включає в себе реконструйоване минуле, сучасне, яке сприймається та якимось чином інтерпретується, та майбутнє, що передбачається. Для окремо взятої людини, життєва історія – це нарративний продукт особливої роботи Я-суб'єктного з організації Я-об'єктного у часову послідовність, включаючи обстановку (setting), різноманітні місця дії (scences), персонажів (characters), сюжети (plots) та різні тематичні лінії (themes). Макадамс дотримується думки, що людина «володіє» життєвою історією у тому ж сенсі, як вона володіє рисами, цілями, планами, цінностями тощо. Усе це може стати частиною Я-об'єктного (me) у результаті процесу породження Я (selfing process).

Загальна життєва історія може складатись із цілої колекції досить розрізнених історій про Я. Проте у сучасному суспільстві, породжуючи своє Я, доросла людина, вочевидь, прагне сконструювати Я-об'єктне, якому будуть притаманні властивості єдності, зв'язності та цілеспрямованості, а тому – відшукати можливості для інтеграції окремих автобіографічних подій в єдине нарративне ціле.

Життєвий наратив – психосоціальна конструкція. Це означає, що, незважаючи на те, що історія конструюється самою людиною, суттєві смисли, які містяться в цій історії, «вичерпуються» людиною з культури. Тобто в даному випадку можна говорити про певне співавторство людини та культури, яка її визначає.

Життєві історії є психосоціальними конструкціями, хоч і базуються на емпіричних фактах. Проте, поєднуючи життя людини в оповідання, що осмислено розвивається, в трактовках минулого, теперішнього та майбутнього, вони також і виходять за межі факту. Навіть удавані життєві історії, усвідомлені для того, щоб надати життю осмислений порядок та послідовність, можуть бути розглянуті з позиції таких естетичних критеріїв, як зв'язність, насиченість, і таких прагматичних критеріїв, як правдивість та переконливість.

Люди пропонують один одному різні історії про себе залежно від контексту, в який вони включені. У повсякденному житті для досягнення статусу або прийняття в релевантних групах люди часто звертаються до стратегії менеджменту враження, яке вони справляють на інших людей.

Щодо питання валідності та репрезентативності якісних досліджень

Захисники інтерв'ю як провідної методології здобуття даних зауважують, що експеримент не більшою мірою захищений від установки дослідника та інших важко контрольованих факторів [8; 20; 34]. Т. В. Корнілова, обговорюючи різні засоби отримання інформації у психологічному дослідженні, стверджує: «Ненадійність даних може визначатись нестабільністю самої психологічної реальності (прикладом можуть бути ефекти втоми або научіння), опосередкованістю їх світом іншої людини (якщо йдеться про елементи безпосереднього спостереження), ненадійністю методичної процедури або присутністю ефектів, які не можуть підлягати експериментальному контролю» [9, с. 27–28].

Як зауважує В. І. Онопрієнко, з погляду методології «наївність» біографічного методу повинна компенсуватися певними строгими процедурами [12]. Автор наголошує, що не можна з легкістю переносити узагальнення, зроблені на кількох життє-

вих історіях, на генеральну сукупність – вони повинні бути уточнені, доповнені та зіставлені з новими випадками, відібраними за теоретично-релевантними ознаками².

До можливих складнощів обробки матеріалів, отриманих за допомогою якісних методів, зокрема біографічного методу або інтерв'ю, зазвичай відносять загрози внутрішньої валідності матеріалу через фактори суб'єктивних зміщень та історичної еволюції суб'єктів [20]. Розповідаючи, інформанти аналізують своє минуле з погляду актуального розвитку і часто прагнуть представити картину свого життя як соціально-схвалювану та узгоджену. Більше того, і форма викладення сприяє тому, щоб суб'єкт оформляв матеріал за одним із поширених сценаріїв: «історія успіху», «розповідь про пошук особистісної ідентичності», «життя природженого невдахи» тощо. Саме тому, «неприборкана» розповідь більш цінна для аналізу, адже спроможна представити більш цінний автентичний матеріал, тлумачення якого відбудеться в процесі діалогу.

Робота W. L. Randall [43] стосується перегляду відомих «семи гріхів пам'яті», якими їх назвав Д. Шахтер з погляду на їхню адаптаційну природу: можливо, стверджує автор, саме завдяки їм стають можливими вибудовування у пізньому віці відчуття себе як спроможного долати життєві перешкоди, і навіть розвиток мудрості – складного психологічного конструкта. Останнє набуває неабиякого значення у нашому дослідженні шляхів та засобів подолання наслідків соціальних репресій – за участю свідків радянської епохи [1].

Прибічники якісної методології у цьому контексті керуються принципом психології міжособистісної комунікації П. Вацлавіка: «It's not possible to not communicate» («неможливо не комунікувати»). Навіть коли людина мовчить, вона повідомляє оточуючим, що не бажає спілкуватись. Якщо людина взаємодіє з будь-якою семіотичною системою, суб'єктивність вбудована в неї із самого початку. Тому кращим рішенням є контролювати її шляхом нашої при-

---

² Переконання щодо незначної користі дослідження для розвитку науки через розбір єдиного випадку особливо закидають, звичайно, методу кейсів. В. Flyvbjerg переконливо доводить, що будь-який експерт оперує знанням, отриманим на кількох тисячах конкретних випадків у своїй галузі знання. Залежне від контексту знання та досвід знаходяться у самому серці експертної діяльності, і саме завдяки досвіду, отриманому через кейси, які надають можливість розвинути детальний, в нюансах погляд на реальність, людина може вирости від новачка в експерта [25].

сутності у ситуації, ніж шляхом ілюзії виключення нашої особистості з неї [4; 6].

Детальний аналіз скарг на необ'єктивність даних, здобутих дослідником у межах застосування якісного методу, наводить С. Квале у роботі «Дослідницьке інтерв'ю» [8]. Автор розмірковує: розуміння об'єктивного як інтерсуб'єктивного знання дуже поширене у суспільних науках. Мається на увазі, що наукові дані повинні бути такими, які можна відтворити та перевірити під час повторного спостереження за феноменом. Об'єктивність у такому випадку стосується того, скільки досліджуваних або експертів спостерігають процес, і її можуть називати «експертною надійністю».

На думку С. Квале, якісне інтерв'ю відповідає поняттю об'єктивності з погляду арифметичної *інтерсуб'єктивності*, що означає згоду, досягнуту шляхом раціонального обговорення та взаємної критики серед тих, хто визначає та інтерпретує феномен. Цей процес може відбуватися через спілкування дослідників між собою або дослідників із досліджуваними. Звичайно, окреме інтерв'ю практично неможливо відтворити, але різні інтерв'юери, додержуючись спільної схеми та процедури роботи, можуть провести дуже схожі інтерв'ю з різними досліджуваними. З позиції діалогічної концепції інтерсуб'єктивності, інтерв'ю взагалі посідає привілейовану позицію, адже включає бесіду та обговорення смислу між дослідником та респондентом [1; 8; 23].

D. Silverman [44] пропонує перелік контрольних питань-критеріїв, на які може орієнтуватися науковець, зацікавлений у валідності та репрезентативності своєї роботи:

Чи відповідають методи дослідження природі питання, що ставиться?

Чи зрозумілий і чіткий зв'язок із вже наявним масивом знання?

Чи зрозуміла процедура обрання випадків, які аналізуються у дослідженні?

Чи достатньо чутливі методи до потреб питання дослідження?

Чи була систематичною процедура збору даних та їх запису?

Чи робиться аналіз результатів прийнятими та раніше описаними процедурами?

Наскільки аналіз системний?

Чи наявна дискусія тем, понять та категорій, що були отримані з даних?

Наскільки адекватна дискусія у сенсі врахування всіх переваг та недоліків аргументів дослідника?

Чи наявний чіткий розподіл даних та їх інтерпретації?

Окремо зупинимося на питанні *надійності* даних, здобутих за допомогою якісної методології дослідження. Зазвичай під надійністю розуміють ступінь незалежності даних дослідження від випадкових обставин, за яких вони були отримані [18]. Отже, мається на увазі реплікативність, тобто чи зможуть дослідники відтворити проект та здобути ті ж самі результати, інтерпретації та висновки. У якісному дослідженні все це може бути не настільки однозначно. У відповідних мануалах [18; 34–35; 44] визначаються такі основні шляхи того, як можна зробити якісне дослідження надійнішим:

– зробити його якомога прозорішим шляхом детального опитування дослідницької стратегії та методів аналізу даних;

– приділити особливу увагу теоретичній прозорості, тобто чітко прописувати теоретичні положення, на яких ґрунтувалась інтерпретація;

– досягти згоди між кількома дослідниками щодо процесу категоризації отриманих даних – процедура, відома як *інтерсуб'єктна надійність* (inter-rater reliability).

Виділені і заходи, спрямовані на *валідацію* даних, отриманих у якісному дослідженні:

– *триангуляція*, тобто порівняння різних типів даних (наприклад, кількісних та якісних) та різних методів їх здобуття (наприклад, спостереження, вивчення документів та інтерв'ю);

– *респондентна валідність* або повторне звернення до учасників дослідження з отриманими результатами задля верифікації здобутків дослідників. Звичайно, у цьому випадку можливі складнощі, якщо висновки дослідження значно розходяться із уявленнями респондентів про себе. Проте в останньому випадку реакція учасників також береться до аналізу і сама по собі виступає джерелом подальшого вивчення.

Таким чином, як було згадано вище, істинність результатів дослідження та достатність процедур, здійснених задля здобуття знання щодо певного феномену, проходить потрібну перевірку. По-перше, сам автор дослідження, особливо з достатнім досвідом перебування «в полі», вирішує, чи достатньо «насиченими» є здобуті дані, щоб виділити з них теми та категорії, чи можливо вибу-

дувати з них переконливу теорію³. По-друге, валідність проведеної роботи забезпечують самі учасники дослідження, перевіряючи та надаючи (або не надаючи) згоду щодо точності відбиття їх реальності в узагальнених результатах автора. По-третє, дослідник отримує зворотний зв'язок від зовнішніх учасників, неафілійованих у проєкт та спроможних до незалежної оцінки. З цією метою автори максимально прозоро описують всю процедуру дослідження та прийняті рішення [23].

Якісне дослідження уміщує в себе *рефлексивність*, прямим чином використовуються цінності та суб'єктивний досвід дослідника, адже їх вважають важливою частиною життя, що не може бути виключена із дослідження. Методологи якісних досліджень наполягають, що цінності і досвід дослідника повинні бути визнані та залучені до аналізу та обробки [4]. Визнається, що реакції дослідників на те, що говорять респонденти, також є важливою складовою роботи, адже можуть, наприклад, відбивати стереотипи та очікування культурного середовища, в якому мешкають респонденти [18]. Автори можуть висвітлювати власну рефлексивність та її роль у їхній роботі у декілька способів: J. W. Creswell та D. L. Miller, наприклад, пропонують створення окремої секції «роль дослідника», вміщення епілогу або інтерпретативного коментаря з описом особистого досвіду [23].

Водночас, В. Flyvbjerg [25] свідчить, що науковці, які здійснюють глибоке та ґрунтовне вивчення окремих випадків у межах якісного дослідження, наприклад, конкретного кейсу, зазвичай повідомляють, що їхні попередні погляди, умовиводи, розуміння феномену та гіпотези були неправильними, а зміст кейсу змусив їх докорінним чином переглянути свої припущення.

³ R. Suddaby аналізує стереотипне переконання щодо неупередженості дослідника, який вдається до використання якісних методів, яку ніби-то можна здобути через ігнорування попередньо набутого знання та літератури з питання дослідження. Автор описує помилкове уявлення, згідно з яким дослідник повинен утримуватись (або навіть повністю відмовитись) від ознайомлення з існуючою теорією до тих пір, поки не будуть зібрані та проаналізовані його власні дані. Він стверджує, що небезпека попереднього знання не міститься в тому, щоб певною мірою «звабити» дослідника до конкретної позиції, а, скоріше, в тому, що воно здатне змусити його вдатись до перевірки гіпотези, а не обрати безпосереднє спостереження. R. Suddaby пропонує, щонайменше, два шляхи запобігання такому впливу. По-перше, уникаючи дотримання виняткової змістовної галузі, а навпаки прагнути охопити декілька таких галузей, як і відбувається у реальності, в якій не існує штучного виділення окремих її сторін. По-друге, дослідник може бути постійно свідомий того, що на нього впливають попередні концептуалізації, а тому – прагнути зробити «знайоме незнайомим» [45].

Нарешті, окремо наголосимо на тому, що традиція відкидати окремі випадки, які не узгоджуються із основною тенденцією, що спостерігається у кількісному дослідженні, тобто формальна генералізація результатів позбавляє можливості глибокого аналізу проблеми, яка вивчається, адже ігнорується питання, чому при сформульованому загальному правилі існують «білі ворони», які йому не підкорюються [18; 25].

Питання етики якісних досліджень

Чим свободніша та ближча дослідницька процедура до участі в реальній взаємодії, тим важче буде її аналізувати. Проте тим більшою є глибина та контекст розуміння, які отримує дослідник.

У межах якісного дослідження науковець вступає в безпосередній контакт із тим, кого вивчає. У цьому разі питання етики повинні стосуватися відповідальності дослідника за ці стосунки, а саме того, що потрібно бути зроблено, сказано чи написано стосовно учасників, аби їм не нашкодити [35]. D. Silverman [44] наводить перелік основних *помилко та видів зловживання*, що можуть бути притаманні саме якісним дослідженням: це експлуатація респондентів, обман, розкриття особової інформації у випадку, коли учасники цього не хочуть або не очікують на це, загравання з групами, які нам не до вподоби, участь у неоднозначних домовленостях.

Водночас, автор перелічує цілі, яких повинен прагнути досягти дослідник:

- переконатися, що респонденти беруть участь у дослідженні з власної волі;
- переконатись, що їхні коментарі та поведінка конфіденційні;
- захищати учасників від можливої шкоди;
- прагнути взаємної довіри між дослідником та респондентами.

Розглянувши стисло основні питання щодо змісту, структури та специфіки якісних методів взагалі, зупинимось зокрема на двох найвідоміших і найпоширеніших, на нашу думку, засобах збору якісних даних – інтерв'ю та обґрунтованої теорії (grounded theory).

Організація інтерв'ю як стратегії отримання емпіричного матеріалу та аналіз змісту сказаного

Виділяють декілька основних *вимог до організації* інтерв'ю: настанова на щирість та відкритість, гарантія захищеності та безпеки для респондента, взаємна довіра між дослідником та респондентом (особливо у світлі часто особистих питань, які ставитиме інтерв'юер), наявність дослідницької задачі [44].

У підтриманні бесіди доречно використання прийомів, авторство яких традиційно приписують гуманістичній психологічній школі: активне слухання, перефраз та уточнення. Як показали дослідження [10], найпростіші репліки або стверджувальний нахил голови заохочують співбесідника продовжувати спілкування; наявні також роботи, в яких на результатах аналізу аудіо- та відеозаписів інтерв'ю доведено, що ніби-то нейтральні коментарі за типом «так-так» і «продовжуйте», стимулюють респондента продовжувати ту лінію бесіди і виражати саме ті переживання, які здобули коментар.

Автори зауважують на особливому характері соціальної ролі, яку виконує інтерв'юер, та її впливі на поведінку респондента. Б. В. Зейгарнік, аналізуючи організацію клінічної бесіди, наголошує: «Якщо респондент переконаний, що інтерв'юер є суперекспертом, це може блокувати комунікацію та призвести до того, що він не повідомлятиме про себе потрібної інформації» [цит. за 10, с. 25]. На думку спеціалістів, найсприятливіший варіант – той, коли інтерв'юер сприймається як експерт, який шукає додаткових відомостей стосовно досліджуваного. «Його почуття повинні бути під контролем, він не повинен піддаватися спокусі вирішувати власні проблеми та задовольняти власні потреби, особливо потреби у владі, у почутті переваги, вдячності з боку респондента тощо» [там же, с. 25].

Особливо варто зупинитися на рекомендаціях стосовно *побудови питань у процесі бесіди*, які можна звести до таких.

1. Варто уникати допоміжних питань, які самою формою підказують відповіді. У нашому дослідженні неправильним питанням було б таке: «Ви, звичайно, стали свідком або самі переживали різноманітні соціальні утиски?», адже воно уміщує оціночну позицію дослідника.

2. Інший помилковий варіант – питання альтернативного характеру: «Ви і Ваша родина були свідками соціальних утисків або

не були?» У такому випадку респондент може дотримуватись третьої альтернативи, яка не задана питанням і тому залишиться невисловленою.

3. Неправильне сформульоване занадто широко питання: «Як Ви ставитеся до радянської влади?» [10].

4. Доречні уточнювання та прохання пояснити. «Інтерв'юер може у будь-який момент попросити розмовника пояснити або розповісти детальніше, хоч і існує значна небезпека занадто частого переривання... Неможна викликати у людини відчуття, що її підганяють... Нас цікавить, як людина організує свою розповідь сама по собі, тому будьте уважні, щоб не вибудовувати розповідь замість людини» [5, с. 15].

Проаналізувавши понад 200 розповідей дорослих людей, Д. Макадамс запропонував такі *параметри опису структури та змісту* наративу [38].

1. Тон наративу: зазвичай у життєвих історіях відбивається загальний емоційний тон, і він може варіюватись від надмірного песимізму до нестримного оптимізму.

2. Образність, тобто використовувані людиною метафори та символи як відбиття її ідентичності.

3. Тема: виокремлюють дві провідні теми наративу – це особиста активність (*agency*) та спільність (*communion*). Особиста активність стосується відокремлення суб'єкта від зовнішнього середовища та його опанування, вона включає такі основні теми розповіді, як могутність, контроль, автономія та ізоляція. Тема спільності відбиває єдність із оточенням, підкорення індивідуальності чомусь більш широкому та цілому і включає мотиви інтимності, любові, примирення, турботи та злиття [3–4].

4. Ідеологічна обстановка, тобто певна моральна позиція, з якої комунікант оцінює свої вчинки та вчинки інших людей.

5. Ядерні епізоди: сцени, що виокремлюються на тлі інших, на думку автора це найвищі та найнижчі точки життєвої історії. Реконструкція таких епізодів відбиває відчуття людини безперервності та мінливості власного Я. Саме тому в ядерному епізоді найважливіше – те, що даний спогад символізує сьогодні в контексті всього життєвого наративу.

6. Імаго – уособлення Я, дійова особа в наративі. Персонажі сучасних життєвих історій відбивають сучасну культуру, яка міс-

тять у собі зразки «правильного», «хорошого» життя, що пропонуються суспільством.

7. Завершення. Доросла людина постійно вирішує завдання написання генеративного сценарію, такого, який дозволяє моделювати можливе закінчення своєї життєвої історії, інтегрувати її початок, середину і кінець, зробити життя цілісним, цілеспрямованим та осмисленим.

Життєві історії, їх структура та особливості можуть свідчити про ступінь психологічної зрілості людини та міру прийняття себе та подій свого життєвого шляху. У процесі психотерапії зусилля спеціаліста, по суті, спрямовані на «перепис» життєвої історії клієнта. У такому розумінні можна виділити поняття «хорошої життєвої історії», внутрішньо несуперечливої, із зв'язним сюжетом, де кожна подія є наслідком або причиною іншої, із кінцівкою. «Хороша історія» повинна справляти враження того, що всі складові епізоди поєднуються у певну кінцеву форму і містити так звану «наративну правду». «Наративною правдою можна назвати той критерій, який ми застосовуємо, коли хочемо сказати, що сприйняття переказаного кимось досвіду принесло нам задоволення; це, у свою чергу, залежить від зв'язності самої розповіді, особливостей її фіналу... Як тільки в історії з'являється наративна правда, це стає такою ж реальністю, як і будь-яка інша правда» [цит. за 39, с. 694]. Звичайно, психічне здоров'я вимагає більше, ніж лише наявність у житті індивіда наративної правди, але велика кількість проблем сучасної людини пов'язана з тим, як вона осмислює своє життя у термінах історії.

Д. Макадамс пропонує критерії для оцінки того, який вклад несуть життєві історії у позитивне функціонування індивіда: узгодженість, відкритість, переконливість, диференціація, інтеграція / примирення, інтеграція стосовно генеративності.

Критерій узгодженості описує чи несе історія у собі певний смисл: чи є між подіями причинно-наслідковою зв'язку? Але хороша історія не повинна бути занадто узгодженою і відповідати критерію відкритості, тобто залишати альтернативи для скоєння вчинків та розвитку думки. Зріла та адаптивна історія переконлива і базується на правдоподібних фактах. Така історія багата персонажами, темами та сюжетом, тобто диференційована. Людина має прагнути примирити (інтегрувати) ті сили у своїй історії, що конфліктують. І, нарешті, автор хорошої історії потребує творчої залученості у соціальний світ.

Метод «grounded theory»

Метод «grounded theory», або «обґрунтованої теорії», як його називають відчизняні дослідники [15–17], дозволяє досліднику почати вивчення певного феномену без необхідності перевіряти гіпотезу. Натомість, існує можливість висунути гіпотезу, слухаючи, про що говорять респонденти. Методологія обґрунтованої теорії не заохочує вживання вже існуючої формальної теорії у постановці цілей, формулюванні дослідницьких питань та виборі плану дослідження, проте вміщує звернення до них пізніше на етапі аналізу та інтерпретації [22].

Методологія «обґрунтованої теорії» була розроблена В. G. Glaser та А. L. Strauss як реакція на надмірний позитивізм, що опанував більшість гуманітарних наук та соціальних досліджень [45]. Спираючись на історію такої незгоди в науковому середовищі, автори поставили під сумнів, що природничі та гуманітарні науки мають справу з предметом однакового характеру, що унеможливило викрити певні універсальні пояснення соціальної поведінки. На противагу цьому вони запропонували ідею, згідно з якою наукова правда стає результатом як самого акту спостереження, так і консенсусу з-поміж спільноти спостерігачів, які просянують, що вони, власне, спотерігали. При такому прагматичному погляді на соціальне дослідження емпірична «реальність» являє собою постійно уточнювану інтерпретацію значень, створюваних індивідами, залученими у спільну активність спостереження. «Обґрунтована теорія» була запропонована як метод проведення дослідження, що фокусується на процесі інтерпретації та аналізі значень та понять, застосовуваних суб'єктами в умовах реальності [45].

Виділяють два базових принципи такого дослідження:

- 1) постановка питання, а не вимірювання будь-чого;
- 2) генерування гіпотез через процедуру теоретичного кодування [18].

У традиційному кількісному дослідженні його динаміка розвивається від огляду літератури та виділення проблеми дослідження, через етап формулювання гіпотези, операціоналізації змінних, організації рандомізованої вибірки тощо. У випадку якісного дослідження воно також починається з огляду літератури та виділення проблеми вивчення, проте у цьому випадку науковець ставить

собі за мету шукати відкриті та непрояснені теми: метод обґрунтованої теорії надає можливість досліднику визнати, що у нього може бути недостатньо інформації навіть для того, щоб поставити конкретне питання. Насправді він може бути не готовий до формулювання таких чітких питань до моменту, коли він закінчив збирати та аналізувати емпіричні дані.

Через вищевказані особливості підходу гіпотезу дослідження у цьому разі заміщують дослідницьким питанням: що важливо та привертає увагу науковця стосовно певної проблематики? Основною технікою обґрунтованої теорії стає відбір респондентів, які прожили або досі проживають у феномені, цікавому для дослідника.

Етап операціоналізації змінних у методі обґрунтованої теорії відповідає *нарративному інтерв'юванню*, основні принципи якого ми розкрили вище. Рандомізована вибірка досліджуваних замінюється на вибірку зручності (*convenience sample*), яка пізніше через вибірку снігової кулі (*snowball sampling*) наближається до теоретичної вибірки (*theoretical sampling*).

Пояснимо детальніше. Як зауважують автори [18; 44], послідовники якісної методології дослідження із певним скепсисом ставляться до рандомізації вибірки. Автентична процедура рандомізації вибірки потребує повного списку популяції, яка вивчається (скажімо, переліку усіх громадян радянської України, які стали свідками соціальних репресій), а потім виконання певної процедури задля рандомізації та вибору вибірки з цього списку. Окрім дуже масштабних опитувань, суворо таку процедуру дослідники не виконують.

Більше того, рандомізація вибірки практично неможлива у випадках різноманіття, наприклад, етнічного або культурного. Задля її реалізації науковець повинен мати доступ до всіх представників певної субкультури, куди сторонній людині часто дуже важко потрапити. Дослідження у цьому разі починається із вибудовування контакту з окремими її представниками і встановлення унікальних довірливих стосунків. Про рандомізацію вибірки у такому разі мова йти не може.

На противагу, під процедурою добору «вибірки зручності» мають на увазі залучення до дослідження всіх респондентів, до яких науковець має доступ. Процедура «вибірки снігової кулі» являє собою продовження дослідження, в якому брали участь респонденти

«вибірки зручності», яких тепер просять та заохочують залучити до роботи інших респондентів із схожим досвідом. Таким чином, залучення нових учасників відбувається на їхній довірі до процесу, що є засобом «обійти» їхній опір незнайомій людині, яка виявляє інтерес до їхнього особистого досвіду, вибірка з часом розширюється і може сягати значної кількості осіб [19].

Опрацювавши дані стосовно проблеми дослідження на прикладі кількох респондентів, науковець може продовжувати її вивчення через добір учасників, які відповідають сформульованим ним висновкам та питанням. Така процедура і отримала назву «теоретичної вибірки», коли саме *теорія*, що вибудовується, а не потреба рандомізації визначає досліджуваних, які будуть складати подальші вибірки [Silverman].

Нарешті, конструювання обґрунтованої теорії завершується феноменом «теоретичного насичення» (theoretical saturation). У такому дослідженні науковець продовжує інтерв'ювання респондентів до тих пір, поки відбувається процес генерування нових даних та нових концептів, що доповнюють теорію, яка будується. Кожна нова група досліджуваних допомагає її витончити та вдосконалити. Залучення нових учасників до інтерв'ю припиняють тоді, коли вони розповідають вже почуті дослідником історії.

Процедура роботи з текстами носить назву «кодування» та досить детально описана у відповідних мануалах [18; 44]. Відштовхуючись від питань, сформульованих на початку роботи, дослідник оглядає «сирі тексти» та маркує *релевантні висловлювання*, тобто ті уривки з розповідей респондентів, які, на його думку, важливим чином стосуються обраної для вивчення проблеми. Це робить тексти певною мірою «легшими» для подальшої роботи.

Як вирішити, який текст є релевантним? М.К. Denzin та Y.S. Lincoln [41] вважають, що релевантність – цілком суб'єктивне переживання і нагадують, що якісне дослідження уміщує неминучий елемент інтерпретації, тому, звичайно, різні читачі можуть не погодитися з вашими рішеннями. Основний момент – прозорість інтерпретацій кожного, хто кодує текст, для інших кодерів.

Надалі, обравши релевантний текст, відмічають *повторювані ідеї*, пов'язані з дослідницькими питаннями. Зауважимо, що повторювані ідеї можуть траплятися як у межах одного інтерв'ю,

так і у кількох інтерв'ю водночас, що є важливим складником інтерсуб'єктної валідності. У той же час, якісні дослідження не мають на меті фокусування на «магічній кількості джерел даних» [35], скоріше, вони прагнуть достатніх за обсягом та глибиною даних, а індивідуальні розбіжності мають для них велике значення, тому в разі, коли певний досвід був тільки в однієї особи, це окремо оговорюється в аналізі.

Групи повторюваних ідей об'єднують у *теми*, що відбивають імпліцитний зміст, спільний для всіх таких ідей. Інколи на початку може здаватись, що їх формулювання звучать занадто широко, або, навпаки, занадто вузько, інколи дослідник починає думати, що певні повторювані ідеї краще підходять до іншої теми, не тієї, до якої він відніс її одразу. Методологи «обґрунтованої теорії» переконують, що це робочий процес і рекомендують робити нотатки протягом усього процесу обробки тексту [18].

Нарешті, теми вбудовують у *тематичні кола*, більші та абстрактніші ідеї. Зазвичай задля їх конструкції потребують ширшої теоретичної інформації стосовно предмета дослідження, і в такий спосіб спостережені у конкретній роботі феномени поєднують з наявною в міждисциплінарному полі відомостями щодо певного явища.

Тематичні кола утворюють *теоретичний наратив*, який підсумовує те, що було вивчено стосовно предмета дослідження та сформульованих напочатку питань. Наратив – це спеціальний місток між цими дослідницькими питаннями та суб'єктивним досвідом дослідника, що також уміщує теоретичні абстрактні поняття, які описують останній. Правилем наративного стилю є пригадування респондентів у третій особі («вони») та звернення до широкої академічної аудиторії, не лише спеціалістів у певній галузі [41].

Майбутнє якісних методів дослідження у психології

G. Gobo [27] виокремлює декілька напрямів, якими, на його думку, надалі розвиватимуться якісні методи.

1. Відбудеться їх *формалізація*, що буде реалізовано як через інституціоналізацію якісної методології (зокрема через уведення викладання відповідних курсів в університетах), так і через появу тематичних підручників та навчальних посібників. Автор за-

значає, що у той час, як статистика вважалася доктринальним аргументом і тим, що потребує попередньої підготовки, робота «в полі» видавалася тим, чому можна навчитись тільки на практиці. На більшості факультетів з антропології польовим дослідженням окремо не навчали ще до 15–20 років тому. Вважали, що достатньо відправити дослідника на місце, і там він оволодіє ремеслом шляхом спроб та помилок.

2. Буде і надалі розвиватись *процедура аналізу* якісних даних: наразі ведуться обговорення щодо адекватних вибірок для досліджень, інструкцій щодо системи збору даних, моделей етнографічних даних, надаються пропозиції стосовно дизайну досліджень та повідомлення результатів. Вимоги подібної формалізації, скажімо, заохочують науковців повідомляти про власну зацікавленість у дослідженні, свої здогадки та попередні очікування – задля того, щоб запропонувати читачам достатньо інформації для критики та діалогу в науковому ком'юніті. Інший шлях руху в цьому напрямі – залучення інших фахівців до обробки вже зібраних даних (вторинний аналіз).

3. Якісні дослідження повинні стати ближче до запиту практики. У цьому сенсі можна зауважити, що вони, власне, і народились як інструмент, покликаний вирішувати суто практичні питання: скажімо, змогти взаємодіяти з поганоосвіченою людиною, яка не володіє європейськими мовами і при цьому з великою підозрою ставиться до будь-яких дослідників. Наразі виокремлюють такі тенденції розвитку якісних досліджень:

- фокусована етнографія, яка, на протигагу традиційній етнографії, полягає у короткому перебуванні «в полі», адже мета дослідження чітка, визначена та зрозуміла;

- «перебування тінню» (анг. shadowing): техніка, в межах якої дослідник перетворюється на «тінь» респондента у його буденній активності;

- онлайн дослідження;

- подвійне інтерв'ю, в якому інтерв'юер просить респондента взяти максимальну участь у його роботі і надати всі можливі рекомендації щодо того, як вибудувати процес;

- вторинний аналіз архівних даних або попередніх досліджень.

Висновки. Метою даного тексту було показати ті можливості, які відкриває досліднику в психології якісна методологія. Це змістовно інакші спосіб і процедура отримання знання, за допомогою

яких наразі відбувається вивчення тем, дотепер недоступних дослідженню: окрім вищенаведених, це і розуміння специфіки переживань і внутрішнього світу представників ЛГБТ-спільноти або поліаморних осіб [30; 32; 36], і уявлення щодо феномену «нового» або «відповідального батьківства» [19], і розвідки щодо структури, форм виявлення та переживань у зв'язку з гендерним нерівноправ'ям [49], і з'ясування факторів, що зумовлюють та супроводжують розлади харчової поведінки у дітей та підлітків [24] тощо. Усі ці теми характеризуються актуальністю, гостротою, а відповідні дослідження несуть значну практичну для суспільства цінність.

Бібліографічні посилання

1. Байер О. О. Бесіда та інтерв'ю як методи дослідження життєвої кризи / О. О. Байер, І. М. Шафоростов // Актуальні проблеми психології: Психологія особистості. Психологічна допомога особистості / за ред. С. Д. Максименка, М. В. Папучі. – К., 2011. – Том 11. – Вип. 4. – Ч. 1. – С. 64–69.
2. Барский Ф. И. «Интервью о жизненной истории» Д. Макадамса как метод исследования нарративной идентичности / Ф. И. Барский, А. Г. Грицук // Журнал практического психолога. – 2010. – № 5. – С. 158–204.
3. Барский Ф. И. Представление об идентичности в рамках нарративного подхода / Ф. И. Барский, Д. А. Кутузова // Мир психологии. – 2004. – № 2/38. – С. 67–77.
4. Барский Ф. И. Психология в зеркале качественных методов / Ф. И. Барский // Диалог. – 2013. – № 6. – С. 36–41.
5. Брунер Дж. Жизнь как нарратив / Дж. Брунер // Постнеклассическая психология. – 2005. – № 1 (2). – С. 9–29.
6. Вацлавик П. Психология межличностных коммуникаций / П. Вацлавик, Дж. Бивин, Д. Джексон. – СПб.: Речь, 2000. – 310 с.
7. Журавлев В. Ф. Нарративное интервью в биографических исследованиях / В. Ф. Журавлев // Социология. – 1993. – № 3–4. – С. 34–43.
8. Квале С. Исследовательское интервью / С. Квале. – М.: Смысл, 2003. – 301 с.
9. Корнилова Т. В. Экспериментальная психология: Теория и методы: Учебник для вузов / Т. В. Корнилова. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 381 с.

10. Метод беседы в психологии / Редактор-составитель А. М. Айламазьян. – М.: Смысл, 1999. – 222 с.

11. На пути к неклассической эпистемологии / Рос. акад. наук, Ин-т философии; отв. ред. В. А. Лекторский. – М.: ИФРАН, 2009. – 237 с.

12. Оноприенко В.И. Биографический метод в психологии и социологии // Вісник Національного авіаційного університету. Сер.: Філософія. Культурологія. – 2010. – № 2. – С. 130–136.

13. Петренко В.Ф. Конструктивистская парадигма в психологической науке / В.Ф. Петренко // Психологический журнал. – 2002. – Т. 23. – № 3. – С. 113–121.

14. Рубинштейн С.Л. Человек и мир / С.Л. Рубинштейн. – Спб.: Питер, 2012. – 224 с.

15. Улановский А.М. История и векторы развития качественных исследований в психологии / А. М. Улановский // Методология и история психологии. – 2008. – Т. 3. – Вып. 2. – С. 129–139.

16. Улановский А. М. Качественная методология и конструктивистская ориентация в психологии / А. М. Улановский // Вопросы психологии. – 2010. – № 3. – С. 27–37.

17. Улановский А. М. Качественные исследования: подходы, стратегии, методы / А. М. Улановский // Психологический журнал. – 2009. – Т. 30. – № 2. – С. 18–28.

18. Auerbach, C. F. Qualitative data: an introduction to coding and analysis / C. F. Auerbach, L. B. Silverstein. – NY: New York University Press, 2003. – 202 p.

19. Auerbach, C. The evolving structure of fatherhood: a qualitative study of Haitian American fathers / C. Auerbach, L. Silverstein, M. Zizi // Journal of African American Men. – 1997. – No. 2. – P. 59–85.

20. Bergman, M. M. The quality of qualitative methods / M. M. Bergman, A. P. M. Coxon // Forum: Qualitative Social Research. – 2005. – Vol. 6. – No. 2. – Art. 34. – Access mode: <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/457/974>.

21. Carrera-Fernandez, M. J. Qualitative methods of data analysis in psychology: an analysis of the literature / M. J. Carrera-Fernandez, J. Guardia-Olmos, M. Pero-Cebollero // Qualitative research. – 2012. – Vol. 14. – No. 1. – P. 20–36.

22. Carter, S. M. Justifying knowledge, justifying method, taking action: epistemologies, methodologies, and methods in qualitative

research / S. M. Carter, M. Little // *Qualitative Health Research*. – 2007. – Vol. 17. – No. 10. – P. 1316–1328.

23. Creswell, J. W. Determining validity in qualitative inquiry / J. W. Creswell, D. L. Miller // *Theory into Practice*. – 2000. – Vol. 39. – No. 3. – P. 124–130.

24. Eldridge, J. «Adolescents» dietary habits and attitudes: unpacking the «problem» of (parental) influence / J. Eldridge, A. Murcott // *Health*. – 2000. – Vol. 4. – No. 1. – P. 25–49.

25. Flyvbjerg, B. Five misunderstandings about case-study research / B. Flyvbjerg // *Qualitative Inquiry*. – 2006. – Vol. 12. – No. 2. – P. 219–245.

26. Gergen, K. J. Realities and relationships: soundings in social construction / K. J. Gergen. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1997. – 368 p.

27. Gobo, G. The Renaissance of Qualitative Methods / G. Gobo // *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*. – Vol. 6. – No. 3. – Art. 42. – Access mode: <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0503420>.

28. Handing, G. Qualitative methods: beyond the cookbook / G. Handing, M. Gantley // *Family practice*. – 1998. – No. 15. – P. 76–79.

29. Harre, R. Metaphysics and methodology: some prescriptions for social psychology research / R. Harre // *European Journal of Social Psychology*. – 1989. – Vol. 19. – No. 47. – P. 23–33.

30. Jordan, L. S. Polyamory; experiences of power from without; from within; and in between // L. S. Jordan, C. Grohan // *Journal of Couple and Relationship Therapy*. – 2017. – Vol. 16. – No. 1. – P. 1–19.

31. Kelly, G. A. A theory of personality: The psychology of personal constructs / G. A. Kelly. – NY: W. W. Norton & Company, 1963. – 208 p.

32. Kitzinger, C. Feminist approaches / C. Kitzinger / in C. Seale, G. Gobo, J. Gubrium and D. Silverman (eds.) *Qualitative Research Practice*. – London: Sage, P. 125–140.

33. Laszlo, J. Narrative social psychology and the narrative categorical content analysis (NarrCat) in the study of social representations of history / J. Laszlo, B. Ehmann // *Papers of Social Representations*. – 2013. – Vol. 22. – P. 3.1–3.16.

34. Levitt, H. M. Interpretation-driven guidelines for designing and evaluating grounded theory research: a constructivist-social justice approach / H. M. Levitt // in O. C. G. Gelo et al. (eds.) *Psychotherapy research*. – Wien: Springer-Verlag Wien, 2015. – P. 455–483.

35. Levitt, H. M. Recommendations for designing and reviewing qualitative research in psychology: promoting methodological integrity / H. M. Levitt, S. L. Motulsky, F. J. Wertz, S. L. Morrow, J. G. Ponterotto // *Qualitative Psychology*. – 2017. – Vol. 4. – No. 1. – P. 2–22.

36. Lozano-Verduzco, I. Relationships and identity of gay men in Mexico: a qualitative approach / I. Lozano-Verduzco // *Journal of Gay and Lesbian Studies*. – 2016. – Vol. 28. – No. 4. – P. 349–368.

37. Marecek, J. Working between words: qualitative methods and social psychology / J. Marecek, M. Fine, L. Kidder // *Journal of Social Issues*. – 1997. – Vol. 53. – No. 4. – P. 631–644.

38. McAdams, D. Personality, modernity, and the storied Self: a contemporary framework for studying persons / D. McAdams // *Psychological Inquiry*. – 1996. – Vol. 7. – No. 4. – P. 295–321.

39. McAdams, D. P. Stories of commitment. The Psychological construction of generative lives / D. P. McAdams // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 1997. – Vol. 72. – No. 3. – P. 678–694.

39. McAdams, D. P. The Psychology of Life Stories / Dan P. McAdams // *Review of general Psychology*. – 2001. – Vol. 5. – No. 2. – P. 100–122.

40. Denzin, N. K. The SAGE handbook of qualitative research / N. K. Denzin, Y. S. Lincoln. – London: SAGE Publications, 2018. – 992 p.

41. Plas, J. M. An introduction to qualitative research interviewing / J. M. Plas, S. Kvale. – London: Sage Publications, 1996. – 326 p.

42. Randall, W. L. The narrative complexity of our past: in praise of memory's sins / W. L. Randall // *Theory & Psychology*. – 2010. – № 20. – P. 147–169.

43. Silverman, D. Interpreting qualitative data: methods for analyzing talk, text and interaction / D. Silverman. – London: Sage, 2006. – 428 p.

44. Suddaby, R. From the editors: what grounded theory is not / R. Suddaby // *Academy of Management Journal*. – 2006. – Vol. 49. – No. 4. – P. 633–642.

45. Tomkins, S. Script theory / S. Tompkins // J. Aronoff, A. I. Rabin, R. A. Zucker (eds.) *The Emergence of Personality*. – New York: Springer Publishing Company, 1987. – P. 147–216.

46. Van Caam, A. Fundamental formation (formative spirituality) / A. van Caam. – NY: Crossroad Pub Co., 1983. – 330 p.

47. Whitehead, D. Common qualitative methods / D. Whitehead // in Whitehead, D., LoBiondo-Wood, G., Haber, J. (eds.) Nursing and midwifery research. Methods and appraisal for evidence based practice. – Mosby: Elsevier, 2012. – P. 103–122.

48. Whyte, W.F. The social structure of the restaurant / W.F. Whyte // American Journal of Sociology. – 1949. – Vol. 54. – P. 302–310.

ЗМІСТ

Передмова	3
<i>Е. Л. Носенко.</i> МОДЕЛЬ СИСТЕМНОГО РОЗУМІННЯ РОЛІ ДИНАМІЧНИХ ПІДСТРУКТУР ОСОБИСТОСТІ У ЗУМОВЛЕННІ ЯКОСТІ ЇЇ ЖИТТЯ.....	6
<i>Н. В. Грисенко.</i> ОСОБЛИВОСТІ ЗВ'ЯЗКУ ЧАСОВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ З ЗАДОВОЛЕНІСТЮ ЖИТТЯМ У СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ.....	34
<i>О. І. Глушко.</i> ОСОБЛИВОСТІ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ДОРΟΣЛИХ ОСІБ ІЗ РІЗНИМИ ТИПАМИ ПРИВ'ЯЗАНОСТІ ...	59
<i>О. О. Байєр.</i> ЯКІСНІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ РИС ТА ПІДСТРУКТУР ОСОБИСТОСТІ...	76
<i>Н. В. Фролова.</i> РОЛЬ ДИНАМІЧНИХ ОСОБИСТІСНИХ ПІДСТРУКТУР У ВИЗНАЧЕННІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ...	104